

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 091(497.4)"16/17"

Prejeto: 19. 4. 2011

Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma: zgodovinski kontekst nastanka in njeni idejni vzori

TINE GERM

dr., izredni profesor za občo umetnostno zgodovino
Oddelek za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: marto.germ@ffuni-lj.si

IZVLEČEK

Članek poskusa odgovoriti na vprašanje idejnih ogledov za Spominsko knjigo ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, ki so jo zasnovali člani Akademije Združenih v Ljubljani. Na osnovi Študija baročnih emblemskih knjig in zgodovinskih povezav ljubljanskih izobražencev polnega 17. stoletja z italijanskimi akademijami avtor izpostavlja spominsko knjigo bolonjskih akademikov *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gela ti de Bologna* kot najverjetnejši vzpr za ljubljansko. Primerjava koncepta in zasnove obeh knjig članskih vpisov z emblemi ter dejstvo, da je bil idejni snovalec Spominske knjige ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma Janez Gregor Dolničar tudi član bolonjske *Accademie dei Gelati*, kažejo, da je navdih za spominsko knjigo najverjetneje prišel iz Bologne.

KLJUCNE BESEDE: Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma; Janez Gregor Dolničar; *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna*; baročna emblematika

ABSTRACT

THE ALBUM OF THE LJUBLJANA NOBLE SOCIETY OF ST DISMAS: THE HISTORICAL
CONTEXT AND IDEA POSSIBLE MODELS

The article aims to answer the question of what might have been the possible models for the Album of the Ljubljana Noble Society of St Dismas created by the members of *Academia unitorum* (Academy of the United) in Ljubljana. Based on the study of the Baroque emblem books and considering the historical connections between the Ljubljana intelligentsia and the Italian academies of the late 17th century, the author draws attention to the album of the Bologna academics titled *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna* which most probably served as a model upon which the Album was based. By comparing the concept and design of both books, the method of entering members by means of their emblems, and considering the fact that Janez Gregor Dolničar, the concept designer of the Album of the Ljubljana Noble Society of St Dismas, was also a member of the Bologna *Accademie dei Gelati*, it is possible to assume that the inspiration for the Ljubljana Album most probably came from Bologna.

KEYWORDS: The Album of the Ljubljana Noble Society of St Dismas, Janez Gregor Dolničar, *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna*, Baroque emblematika

Ko je leta 2001 izšel faksimile *Spominske knjige ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma}*, sta se strokovna in laična javnost spraševali, kako je mogoče, da dragocena rokopisna knjiga, ki jo hrani Arhiv Republike Slovenije, tako dolgo ni bila deležna večje pozornosti raziskovalcev slovenske kulturne in umetnostne dediščine.¹ Resnici na ljubo je treba povedati, da je bil iluminirani rokopis, ki ga pogosto poenostavljeno imenujemo *Kronika bratovštine sv. Di^{ma}* ali kar *Di^{move} kronika*,² vse do prelomnega leta 2001 znan razmeroma ozkemu krogu strokovne javnosti, zapisi o njem pa so presenetljivo redki in skopi.³ Prve sistematične študije so bile objavljene v spremnem zvezku k faksimilni izdaji, prispevali pa so jih vidni slovenski strokovnjaki kulturne in umetnostne zgodovine.⁴ V njih je *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma}* osvetljena iz različnih zornih kotov, ki bistveno poglabljajo naše vedenje, objavljene razprave in večja dostopnost kodeksa v faksimilni izdaji pa so ob uspešnem zaključku projekta vzbudili upanje, da bodo strokovnjaki nadaljevali raziskovanje tega neprecenljivega iluminiranega rokopisa in poskušali najti odgovore na številna še odprta vprašanja. Zal

se to ni zgodilo in upanje Emilijana Cevca, ki v zaključku svoje študije izraža prepričanje, *y>da bo pri-zorišče družbe sv. Di^{na} odgnilo Še prene katere pastore*«, je ostalo neizpolnjeno.⁵ Vsaj za slovensko umetnostnozgodovinsko stroko se zdi, da je nekoliko »pozabila« na *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum*, pa čeprav gre za vrhunski spomenik slovenskega knjižnega slikarstva, ki še ni bil deležen primerjalnih analiz in ustrezne postavitve v evropski prostor. Presenetljivo je ne nazadnje tudi to, da se niti avtorji razprav (ki so, kot kažejo integralni prevodi v angleški in nemški jezik, namenjene tudi mednarodni javnosti) niso resneje lotili raziskav kulturno- in umetnostnozgodovinskega konteksta nastanka *Spominske knjige*, ki bi lahko ponudile razlago za njeno vsebinsko zasnovo in odkrile morebitne tuje zglede zanj.

ljubljska plemiška družba sv. Di^{ma} v času in prostoru, kratek zgodovinski oris izpod peresa Jožeta Kastelica,⁶ sicer predstavlja kulturni in umetnostni položaj baročne Ljubljane v evropskem okviru in opozarja na vlogo plemiške družbe sv. Dizma kot predhodnice bolj znane Akademije operozov, z nastankom spominske knjige ali morebitnimi evropskimi zgledi pa se ne ukvarja. Kodikološka analiza Nataše Golob skladno s temo razprave osrednjo pozornost namenja kodikološkemu platem in v tem pogledu vzpostavlja primerjavo s *Knjigo Bratovščine Marije Vnebov^{ele} z začetka 17. st.*, ki je prav tako shranjena v Arhivu Republike Slovenije.⁷ Mogoče je najbolj presenetljivo dejstvo, da iskanju starejših vzorov ni posvetil pozornosti niti Emilijan Cvec, avtor osrednje in najbolj celostne študije, posvečene *Di^{movi} kroniki*, ki v smislu vpetosti v evropski prostor na kratko omenja razvoj poznorenesančne in baročne emblematike, a se zadovoljuje s splošno ugotovitvijo, da je na iluminacije v *Spominski knjigi ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma}* vplivala baročno zrela oblika emblemov.⁸

Prav raziskovanje razvoja baročne emblematike je ena od poti, ki vodijo k odgovorom na vprašanja o morebitnih evropskih zgledih za *Di^{movo} kroniko*, saj ne kaže prezreti dejstva, da gre za rokopis, v katerem je zbranih kar 182 emblemov.⁹ Čeprav ne

¹ Izvirnik je v Arhivu Republike Slovenije hranjen pod oznako AS 1073, 1/lr. Faksimile *Spominske knjige*, ki ga je izdala Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, je pospremljen z dvema študijskima zvezkoma (ur. Lojze Gostiša). V prvem (*Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma} 1688–1801*, 1) sta kompletna transkripcija in prevod knjige z dodatki (*Dolničarjeva konceptna knjiga, Protokol\ Dizma-Philologia — Knjižici ljubljanske plemiške družbe in Seznam članov*

zvezku (*Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma} 1688–1801*, 11) so razprave, posvečene rokopisu.

² V različnih zapisih se uporabljata tudi poimenovanji *Matrikula bratovščine sv. Di^{ma}* ali *Knjiga Di^{move} bratovščine*. Popolni naslov dela v originalu je: *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum das ist Schau Bühne der Gedächtnuß der Adelichen und Gottseeligen Gesellschaft der Vereinigten stätts wherenden Andenken eröffnet in der Uhralten Haupt Statt Laybach 1688*. Od tu naprej citirano: *Spominska knjiga*.

³ Ildina resnejša umetnostnozgodovinska študija pred izdajo faksimila je članek Polonce Vrhunc, ki pa *Di^{move} kronike* ne obravnava celovito, ker se osredotoča le na Grahovarjev slikarski prispevek (Vrhunc: Simon Tadej Volbenk Grahovar (1710-1774), str. 107-132. Ostali zapisi večinoma le omenjajo nastanek knjige ali jo na kratko opišejo. Glej: Cvec: Iluminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, str. 67.

⁴ Spremnje študije za zvezek razprav (*Spominska knjiga ljub-*

vali: Jože Kastelic (*Ljubljanska plemiška družba sv. Di^{ma} v času in prostoru*), Nataša Golob (*Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma} — Kodikološke študije*), Hmilijan Cvec (*Iluminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma}*) in Marijan Smolik (*Pregled članstva ljubljanske plemiške družbe sv. Di^{ma}*). Jože Kastelic je obenem avtor kataloga *Emblemi v ikonografskem ogledalu*.

⁵ Cvec: Iluminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, str. 79.

⁶ Kastelic: Ljubljanska plemiška družba sv. Dizma v času in prostoru, str. 21-26. Za Ljubljansko plemiško družbo *Di^{ma} 1688–1801*, 11) so Dizma z navedbo starejše bibliografije glej tudi: Lavrič: *Societas Unitorum* — Akademija Združenih, str. 27-30.

⁷ Golob: *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma - Kodikološke študije*, str. 42-43.

⁸ Cvec: Iluminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, str. 68.

⁹ Poudariti je treba, da v resnici ne gre za embleme v pra-

gre za knjigo emblemov v ožjem pomenu besede, temveč za spominsko knjigo družbe izobražencev, se ljubljanski rokopis tudi v svetovnem merilu uvršča med pomembne spomenike emblematike.¹⁰ Pregled najpomembnejših emblemskih knjig, ki so nastajale v Evropi od pionirskega dela Andrea Alciatija *Uber emblematum* iz leta 1531¹¹ do 1689, ko je začela nastajati *Spominska knjiga*, razkriva, kako bogat razcvet je v tem času doživljala emblematika. Publikacije, ki v takšni ali drugačni obliki negujejo umetnost emblemov, so številne in raznovrstne, saj je bila ta duhovita govorica podob in jedrnatih izrekov med tedanjimi izobraženci izjemno priljubljena. S stališča iskanja povezav z našim rokopisom pritegne posebno pozornost knjiga, ki jo bibliografske baze s področja emblematike uvrščajo med emblemske knjige, čeprav je takšna klasifikacija le deloma ustrezna, saj gre (enako kot pri *Domovi kroniki*) za spominsko knjigo, v kateri pa emblemom, natančneje impresam, pripada pomembna vloga. V mislili imamo spominsko knjigo članov bolonjske Akademije zmrznjenih¹² *Memorie, Imprese, e Kitrali*

de' Signori. *Accademici Geiati de Bologna*, ki je 1672 izšla v Bologni.¹³

vem pomenu besede, temveč za imprese. Emblem je namreč sestavljen iz treh delov: sličice (*imago* ali *pietura*), gesla (*inscriptio* ali *motto*) in verzov, ki razlagajo geslo (*carmen* ali *subscriptio*). V nasprotju z emblemom ima impresja preprostejšo zgradbo, saj jo sestavljata samo sličica in geslo. Ker se je v slovenski umetnostnozgodovinski literaturi ob razlagi impres v *Dirmovi kroniki* uveljavilo poimenovanje emblem (ki ga je mogoče sprejeti, ker imprese spadajo v širše področje emblematike), se avtor študije drži uveljavljenega poimenovanja.

¹⁰ *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma* je sicer vključena v posamezne specializirane bibliografske indekse s področja emblematike, vendar je v mednarodni strokovni javnosti žal skoraj povsem neznana in doslej ni bila deležna študijskih obravnav. Fdina izjema je predstavitev rokopisa na mednarodnem ikonografskem simpoziju na Reki, kjer pa je bil natančneje predstavljen le ikonografska plat. Glej: Germ, Tine: *Readings and misreadings in iconography: emblematic animals and their interpretation in the silhou of the Ljubljana Noble Society of St Dismas*. Animal symbolism in Christian art and literature. Rijeka, 23.-24. 5. 2008 : Simbolismo degli animali nell'arte e nella letteratura. Rijeka, 23.-24. 5. 2008, Filozofski fakultet - Sveučilište u Rijeci; Zagreb: Teologija u Rijeci - područni studij KIM" Sveučilišta u Zagrebu, 2008.

¹¹ Andrea Alciati: *Emblematum liber*, Augsburg, 1531. Delo, ki predstavlja inkunabulo renesančne emblematike, je doživel velikanski uspeh in bilo večkrat ponatisnjeno še za avtorjevega življenja. Pred letom 1550 je tako izšlo več kot desetkrat, med drugim v Benetkah, Parizu in Fvonu. Glej: Abbondanza: *Fa vie et les œuvres d'André Alciat*, str. 93-106; Dalv: *Andrea Alciato and the Emblem Tradition*. Alison, Adams, Rawles, Stephen, Saunders, Alison: *A Bibliography of French Emblem Books of the Sixteenth and Seventeenth centuries*. *Accademia dei Geiati*, ustanovljena v Bologni leta 1588. Glej: Maylender: *Storia delle accademie d'Italia*, str. 81-86.

List z vpisom Janeza Pavla Qualize, 1689.

Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, fol. 45r, ARS, AS 1073, 1/r.

¹³ [Yalerio Zani], *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori siccademici Geiati de Bologna, Raccolte ne! Principato del Signor Conte I aierio Zani II TUtardato*. In Bologna: perli Manolesi, 1672. Glej: Praz: *Studies in Seventeenth-century imagery*, str. 245. Danes je delo dostopno tudi v elektronski obliki na spletni strani:

<http://www.archive.org/details/memorieimpreseerOOacca>.

¹⁴ Stran z vpisom zdravnika Qualize, ki je opravljal funkcijo podpredsednika plemiške družbe, je klasičen primer zasnovne vpisa, kakršna je prevladovala v zgodnjem obdobju nastajanja *Spominske knjige* od leta 1689 do Dolničarjeve smrti 1719. V sredino je umeščen v bogatem baročnem slogu naslikan grb, pod njim pa je kartuša z imenom člana, podatkom, da gre za prvega zdravnika kranjskih deželnih stanov, in datumom vstopa v družbo (15. september 1689). V zgornjem delu lista je emblem v klasični obliki: miniatura sličice (*pietura*) v kartuši in geslo (*motto*) na napisnem traku nad njo, celoto pa dopolnjuje izbrano člansko ime (*Der Muntere — Gnječi*) na napisnem traku pod sličico.

. Arcⁿexfici Gelati. 181

GIO. L O D Ü V I C O

>. SCHÖNLEBEN- •

*J'i'i fuorx de'ionfint.d'Italù, bà ft/ft U
radift la noßra Seittà, c nelprtncipic (Ulla
, Germanin wviue oggi '-jrtit dr.tnfiimt
Pianta. Quejla i G tot Lodouico Schön
leben,figliuL) di Padre d<8'Ordine Se*
muorio neüa Citti di Luiiana, il quale dope e&erni batto
dut rvolte Giudice, t fette rvolm. Gonfik, fr.ituipitlfsmt
Z onm*

Stran z vpisom Janeza Ludvika Schönlebna.

*Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna, Raccolte nel Principato del Signor Conte I'a-
lerio Zani II Ritardato.* In Bologna: per li Manolesi,
1672, str. 181.¹⁵

Memorie, Imprese, e Ritral ti de' Signori Accademici Gelati de Bologna je Valerio Zani spisal, da bi za vselej ohranil spomin na člane in njihova dela v znanosti in umetnosti, opozoril na njihovo vlogo v družbi, na prizadevanja v širjenju znanja in seveda na njihovo krepost, izobraženost, kultiviranost in zanimanje za umetnost, s katerimi so lahko za zgled prihodnjim rodovom.¹⁶ Ista ideja je botrovala tudi

Prva stran zapisa, posvečenega Janezu i. udviku Schönlebnu, je značilen primer vpisa brez portreta, pri katerem ima osrednje mesto impresja. Bakrorezna ilustracija je umeščena na sredo strani, pod ime člana, izpisano v velikih črkah, in nad začetek besedila, v katerem je podrobneje predstavljen. V razgibanem baročnem okviru je impresja, ki kaže pusto zimsko krajino z golimi drevesi in templju podobno uto. V zavetju ute stoji velik vrč, v katerega je posajeno drevesce z bujno krošnjo. Nad streho lope se vije napisni trak z geslom, pod njo pa trak s Schönlebovim članskim imenom (*Il Vditarato — Odmaknjeni*). V spodnjem delu sta vidjučena grb in širši napisni trak z imenom člana in njegovim nazivom.

Glej predgovor tajnika akademije G. Capponija (*Memorie,*

nastanku ljubljanske spominske knjige. Res je sicer, da je v *Di'movi krvniki* močno izpostavljena skrb za dušni blagor pokojnih članov, saj je izrecno poudarjena naloga darovanje svetili maš za preminule člane, vendar je osrednji namen knjige povsem nedvoumno opredeljen že v uvodni besedi Janeza Gregorja Dolničarja, prvega tajnika družbe. Druščina izobražencev se je, kot piše Dolničar, »odločila, da kakor na razstavi ali v gledališču predstavi krepostno Življenje vseh članov, njihove simbole in grbe, in to^{ntr} menom, da bi svoje naslednike spodbudila k posnemanju vsakovrstnih visokih kreposti in da bi se jih potem, ko bodo po smrti odtegnjeni pogledu, spominjali in o njih premišljevali,«¹⁷

Člani ljubljanske plemiške družbe in bolonjski akademiki so stremeli k istemu cilju in se naloge lotili na podoben način. Idejni koncept knjige s tipsko oblikovanimi vpisi za člane, kot ga je zasnoval avtor bolonjske spominske knjige, se je, kot kaže, zdel primeren tudi ustanoviteljem ljubljanske družbe *Societas Unitonem*. Valerio Zani je za svojo knjigo izoblikoval dobro premišljen model zapisa, ki ga ohranja v predstavim vseh članov *Accademie dei Gelati*. člani naj bi jih zastopani s popolnim imenom in plemiškim naslovom, z izbranim članskim imenom, družinskim grbom, portretom, osebno impreso in impreso akademije, s kratkim življenjepisom in seznamom pomembnih znanstvenih ali umetniških del. Najopaznejši odmik od takšne sheme je vključevanje portretov — kot pojasnjuje tajnik Giambattista Capponi v predgovoru, so portreti dodani le pri pokojnih članih akademije.¹⁸

Odvisto od tega, ali je član zastopan tudi s portretom, se spreminjata vloga osebne imprese in grba. Če je vključen portret, sta osebna impresja in grb vpeta v bogat baročni okvir ah pritaknjena ob robu portreta. Če portreta ni, imata osebna impresja in grb osrednje mesto in zavzemata približno polovico strani, pri tem glavna vloga pripada impresi, grb pa je lahko vključen vanjo ah natisnjen ob njej.¹⁹ Osebna impresja ima klasično obliko: sličica (*picclimi*), ki je lahko ujeta v kartušo, lialdični ščitek

Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna, Raccolte nel Principato de' Signor Conte I'a/erio Zani II Ritardato, str. 8-12, neoštevilčeno).

¹⁷ *Spominska knjiga*, fol. 4v, navedeno po: *Spominska knjiga* 1, str. 13.

¹⁸ Vseh portretov je 31, samostojnih impres pa 68. Za pojasnilo zastran vključevanja portretov glej predgovor tajnika akademije, (*Memorie, Iptprese, e Rjtratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna, Raccolte ne' Principato de' Signor Conte I'a/erio Zani II Ritardato*, str. 8—12, neoštevilčeno).

¹⁹ Izjemoma je lahko impresja tudi celostranska kot ob pesnikih I'rancescu Marii Caccianemiciju (str. 150) ali Nicoloju Coradiniju (str. 336).

ali svobodneje zasnovan okvir, je dopolnjena z geslom (*motto*) in akademskim imenom člana. Tako geslo kot akademsko ime sta izpisana v dekorativno vzvalovanem in zavitem napisnem traku: geslo praviloma nad sliko ime pa pod njo. Na tak način zasnovani uvodni strani sledita življenjepis člana in seznam njegovih objavljenih del.

Podobna idejna in strukturna zasnova zaznamujeta tudi *Spominsko knjigo ljubljanske plemenite družbe sv. Di^{ma}*. Seveda ni mogoče spregledati razlike, da v ljubljanskem kodeksu člani niso predstavljeni s portretom. Edina izjema je ustanovitelj družbe, Wolfgang Sigismund Künpach, a poudariti je treba, da je ta portret izjema, saj ni vključen neposredno v poglavje, v katerem je Künpach predstavljen kot član, temveč je umeščen na začetek knjige (fol. 7r) pred *Statut družbe* (fol. 8r). S tem mu je izkazana posebna čast kot ustanovitelju, njegov vpis v knjigo pa je enak kot pri preostalih članih. Druga razlika je v tem, da v *Spominski knjigi* večina članov nima življenjepisa. Vendar tu ne gre za razliko v konceptu, ampak za preprosto dejstvo, da po smrti prvega tajnika družbe, Janeza Gregorja Dolničarja (f 1719), ki je vestno zapisoval življenjepise umrlih članov, njegovi nasledniki tega niso več počeli. Ključni razliki med knjigama *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum* in *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelali de Bologna* sta v resnici dve: medij oziroma izvedbena oblika ter specifika okoliščin nastanka. Bolonjski primerek je tiskana knjiga, klasičen italijanski tisk druge polovice 17. stoletja, dopolnjen z bakroreznimi ilustracijami, *Di^{ma} kronika* pa je rokopis z razkošnimi celostranskimi barvnimi iluminacijami, ponekod dopolnjenimi s pozlato. Prva je sklenjena enota, v katero so vključeni člani iz obdobja do leta 1672, ko je bilo delo natisnjeno, druga pa je nastajala kontinuirano v razponu 112 let in tako so v njej vidne tudi spremembe v slogu in okusu dobe, v kateri so nastajali posamezni vpisi. Prav tako je bilo zaradi načina nastajanja ljubljanske spominske knjige možno, da je v predstavitveno stran vključen tudi lastnoročni podpis člana in da so lahko vpisani (tj. pozneje pripisani) posamezni podatki, največkrat letnica smrti.

Dejstvo, da gre za iluminiran rokopis in kontinuirano nastajanje, je odločilno vplivalo na izoblikovanje značilne strani s spominskim vpisom člana. Osnovni model, ki je bil vzpostavljen s prvimi vpisi leta 1689, ostaja v vsebinski zasnovi skorajda nespremenjen vse do zadnjega vpisa leta 1801. Ne glede na leto vpisa so vidne vse ključne prvine: emblem, izbrano člansko ime, grb in kartuša z imenom člana, njegovim plemiškim naslovom, položajem

oziroma službo, ki jo je opravljal, ter datumom, ko je bil sprejet v družbo. V likovnem pogledu so spremembe opaznejše. Slogovne razlike, ki izvirajo iz okoliščin nastajanja v razponu, daljšem od stoletja, in postavke, da so miniature izdelali različni avtorji, so s stališča primerjave idejnega koncepta manj pomembne. Edina razlika, ki je z ikonografskega stališča zares pomembna, je v razvoju emblema. Emblemi, ki so bili izdelani še v času, ko je bil tajnik družbe Janez Gregor Dolničar, to je v letih 1689–1719, imajo »klasično« obliko: *pictura* je ujeta v okvir (oblike lahko variirajo, najpogostejša je ovalna kartuša), geslo in člansko ime pa sta izpisana vsak na svojem napisnem traku. Od miki od uveljavljene sheme so redki in se pojavijo le v dveh primerih od skupaj osemindesetih.²⁰ Po Dolničarjevi smrti se je začela zasnova značilne strani rahljati in ob »klasičnem emblemu« se je pojavil t. i. »odprti emblem«, simbolična slika torej, ki ni ujeta v kartušo ali kako drugo obliko okvirja, temveč je odprta in se včasih razširi v celostransko miniaturo. Geslo in člansko ime sta lahko zapisana na različne načine. Napisni trak sicer ostaja najpogostejši, uveljavili pa so se tudi svobodnejši pristopi, tako da je zapis bolj organsko vključen v ilustracijo: »izklesan« je lahko na kamnitem podstavku, napisni tabli, izpostavljenem delu arhitekture, velikem kamnu, ki leži v pokrajini, ali vstavljen na različne druge domiselne načine. Vendar je treba poudariti, da opisana sprememba ne vpliva na vsebinski koncept vpisov, saj ta ohranja bistvene prvine z ustaljeno navedbo podatkov o članu.

Ob prelistavanju razkošnega iluminiranega rokopisa, ki naj bi ovekovečil življenja in dela članov ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, se lahko prvi trenutek res zdi, da ga težko vzporejamo z veliko preprosteje natisnjeno spominsko knjigo članov bolonjske Akademije zmrznjenih. Primerjava idejnega koncepta in strukturne zasnove pa kaže, da gre za sorodna spomenika, ki imata skupne vse bistvene elemente emblemske spominske knjige. Predpostavka, da je knjiga *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelali de Bologna* v resnici navdihnila ljubljanski *Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum*, ima podporo tudi v zgodovinskih okoliščinah nastanka obeh knjig. Dovolj je, da se spomnimo povezave med ljubljanskimi izobraženci in člani *Accademie dei Gelali*. Janez

²⁰ Gre za vpis grofa Janeza I Henrika Watzenberga iz leta 1690 (fol. 63r), pri katerem manjka *pictura*, geslo pa je izpisano na traku, ki ga ima orel na grbu zavezanega okrog vratu, in vpis barona Zaharije Gotfrida Webersperga iz leta 1691 (fol. 69r), pri katerem emblema ni in je v arhitekturni niši naslikan le grb, ki ga pridružujeta dve ženski figuri.

Gregor Dolničar, prvi tajnik ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, eden njenih najaktivnejših članov in idejni avtor spominske knjige, je bil tudi član bolonjske Akademije zmrznjenih. *Academia Gelatorum* mu je odprla vrata leta 1679, verjetno na priporočilo strica Janeza Ludvika Schönlebn, ki je bil njen član od leta 1670. Ker je bil Schönleben član bolonjske akademije še pred izdajo spominske knjige (leta 1672), je vključen vanjo s polnim zapisom in impreso.²¹ Janez Gregor Dolničar zaradi poznejšega vstopa v bolonjsko akademijo seveda ni vključen v knjigo *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna*, a jo je zanesljivo poznal. O tem priča zapis na koncu njegove konceptne knjige, kjer predlaga, da naj se v prihodnosti zbrani življenjepisi članov ljubljanske plemiške družbe izdajo kot javni tisk v kvartu, kot so to leta 1672 storili *Accademici Gelati* iz Bologne in knjigo naslovili z: »*Memoriae Impressae e Ritratti de Signori Accademici Gelati*?²² Zapis je izjemno dragocen, saj ne samo dokazuje, da je Dolničar poznal bolonjsko spominsko knjigo, ampak tudi potrjuje, da je mislil nanjo, kot pravi, v kontekstu »slave in časti naše plemenite družbe«, ker bi tiskana knjiga dosegla širši krog bralcev. Res je, da iz leta 1688, ko se je Dolničar zagotovo že ukvarjal z idejnim konceptom *Theatra memoriae*, nimamo arhivsko izpričanih zapisov, ki bi potrjevali zgledovanje po bolonjski knjigi.²³ Vendar

to ne pomeni, da je ni poznal, preden se je lotil načrtov za knjigo ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma. Primerjava koncepta obeh spominskih knjig in tipiziranih oblik vpisov z emblemi to nedvoumno potrjuje.

Viri in literatura

Viri

Semeniška knjižnica Ljubljana
Konceptna knjiga, Rkp. 6.

[Valerio Zani], *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna, Raccolte ne/ Principal del Signor Conte Valerio Zani II Ritardato*. In Bologna: per li Manolessi, 1672.

Arhiv Republike Slovenije
Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma (Theatrum Memoriae Nobilis ac Almae Societatis Unitorum das ist Schau Bühne der Gedächtnuß der Adlichen und Gottseeligen Gesellschaft der Vereinigten zu staffs wherenden Andenken eröffnet in der Uhrallen Haubf Statt Laybach 1688), AS 1073,1/1r.

Literatura

Abbondanza, Roberto: *La vie et les œuvres d'André Alciat. Pédagogues et juristes. Congrès du Centre d'Etudes Supérieures de la Renaissance de Tours* (1960). Pariz : Vrin, 1963.

Alison, Adams, Rawles, Stephen in Saunders, Alison: *A Bibliography of French Emblem Books of the Sixteenth and Seventeenth centuries*. Vol. 1. Ženeva : Droz, 1999.

Baraga, France: Dolničarjeva konceptna knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, Uvodna pojasnila. *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma 1688–1801*, 1 (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana : Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, 2001.

Cevc, Emilijan: Iluminirani kodeks ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma. *Spominska knjiga Ljub-*

²¹ Schönlebnov vpis je v *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademici Gelati de Bologna* vključen na straneh 181-184.

²² »*Mein Rath war, daß man künftig diese Lebens Beschreibungen etwa in der %ah! 120 oder mehr soll in öffentlichen Drukh (7ji grossen Ruhm und Afunemben unser Adlichen Gesellschaft) ausgehen lassen, und %war in 4to, als die Accademici Gelati di Bologna, intitult Memoriae Impressae e Ritratti de Signori Accademici Gelati, Anno 1672 gethan haben.*« (Konceptna knjiga, Semeniška knjižnica, Rkp. 6, 3. del, fol. 7.)

²³ Na naslovnem listu konceptne knjige je letnica 1688, to pa nakazuje, da jo je Dolničar zastavil istega leta, kot je bila ustanovljena družba sv. Dizma in so Steide priprave za spominsko knjigo. Temu v prid govorijo tudi prve skice emblemov, ki jih je narisal Dolničar in so se v bolj dovršeni (ali delno spremenjeni) obliki pojavile v *Spominski knjigi* že pri prvih vpisih v letu 1689. To lahko, kot pravi France Baraga v uvodnem pojasnilu k prevodu Dolničarjeve konceptne knjige, »navaja k predstavi, da gre vca knjigo konceptov, i^h katere naj U se pozneje življenjepisi prepisovali v spominsko knjigo«. Vendar isti avtor na osnovi analize pisav sklepa, da je Dolničar konceptno knjigo zasnoval šele leta 1711, da so prve skice emblemov starejše od konceptne knjige in pozneje vključene vanjo. (Glej: Baraga: Dolničarjeva konceptna knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, Uvodna pojasnila, str. 236.) Konceptna knjiga je nastajala več let in Dolničarjev zapis z omembo namena, da bi življenjepise izdali v tiskani obliki, je najverjetneje iz leta 1718 ali iz časa malo pred tem. Notica je namreč v konceptni knjigi tik pred vpisom z letnico 1718, v katerem je zabeležena smrt člana družbe, zdravnika Marka Grbca.

Dolničar hkrati s predlogom o natisu piše tudi, da je življenjepisov okrog 120. Glede števila življenjepisov se verjetno moti, saj je bilo do konca leta 1718 v spominsko knjigo vpisanih sedemindeset članov in tudi tik pred Dolničarjevo smrtjo 3. oktobra 1719 ni preseglo števila devetindeset. (Za število članov in podatke o njihovem vstopu v družbo glej: Smolik: Pregled članstva ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma, str. 263-275.) Vendar omemba visokega števila življenjepisov, ki naj bi jih natisnili, kaže na pozno letnico omenjenega zapisa v konceptni knjigi.

Ljanske plemiške družbe sv. Di^ma 1688—1801, II (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana : Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, 2001.

Chatelain, Jean-Marc: *Livres d'emblèmes et de devises : une anthologie (1531—1735)*. Pariz : Klincksieck, 1993.

Andréa Alciato and the Emblem Tradition : Essays in Honor of Virginia Woods Callahan (ur. Peter Daly). New York : AXIS Press, 1989.

Golob, Nataša: Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma — Kodikološke študije. *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^ma 1688—1801*, II (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana: Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, 2001.

Henkel, Arthur; Schöne, Albrecht: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*. Stuttgart : Metzler, 1967.

Kastelic, Jože: Ljubljanska plemiška družba sv. Dizma v času in prostoru. *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^ma 1688—1801*, II (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana: Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, 2001.

Maylender, Michele: *Storia dette Accademie d'Italia*. Bolognav: Cappelli, 1926-1930.

Praz, Mario: *Studies in Seventeenth-century imagery*. Rim : Edizioni di storia e letteratura, 1975.

Smolik, Marijan: Pregled članstva ljubljanske plemiške družbe sv. Dizma. *Spominska knjiga ljubljanske plemiške družbe sv. Di^ma 1688—1801*, II (ur. Lojze Gostiša). Ljubljana : Fundacija Janeza Vajkarda Valvasorja, 2001.

Schöne, Albrecht: *Emblematik und Drama im Zeitalter des Barock*. München : C. H. Beck, 1993.

Societas Uni forum — Akademija Združenih. Zgodovina ljubljanske stolne cerkve (ur. Ana Lavrič). Ljubljana : Založba ZRC, 2003.

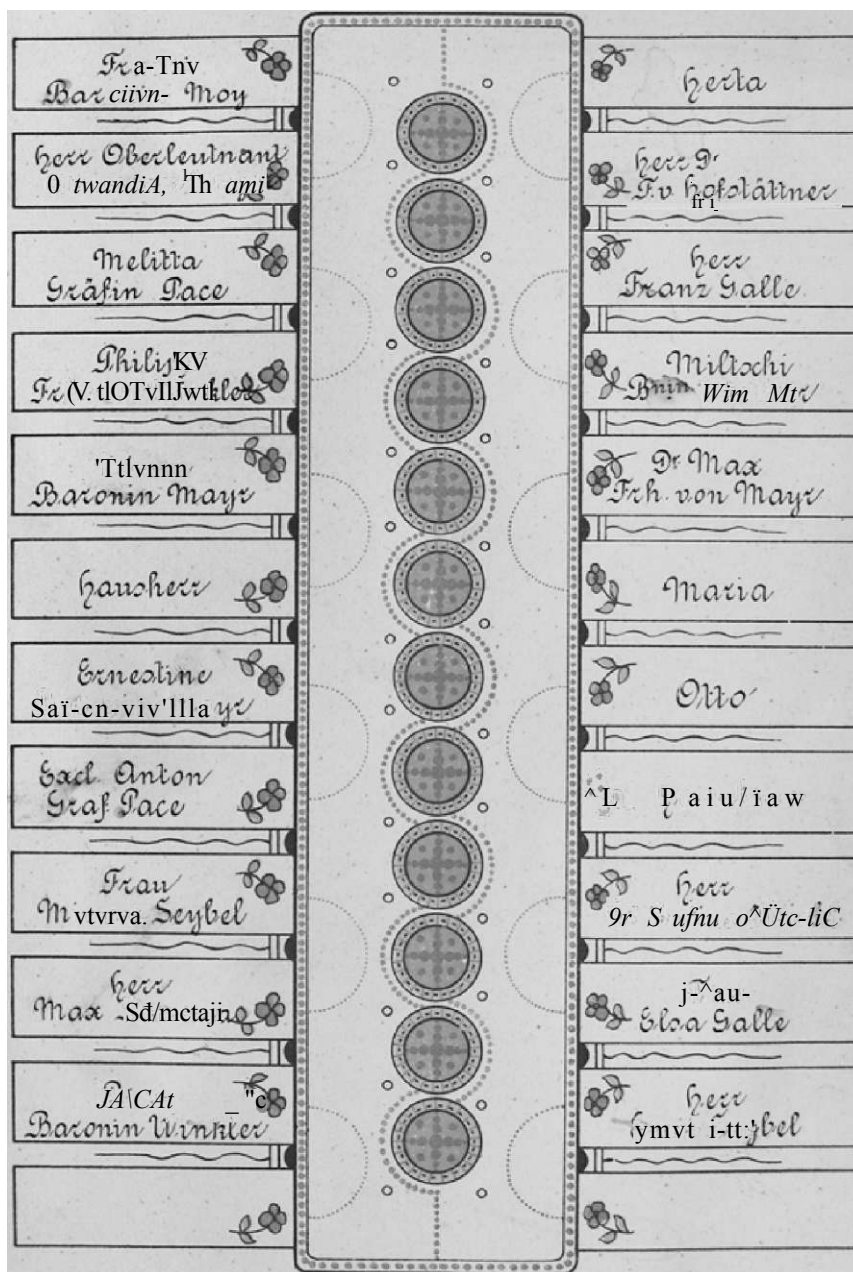
The Art of the Emblem : Essays in Honour of Karl-Joseph Hoettgen (ur. Michael Bath, John Manning in Alan R. Young). New York : AMS Press, 1993.

Vrhunc, Polonca: Simon Tadej Volbenk Grahovar (1710—1774). *Zbornik umetnostno zgodovino* 8 (1970), str. 107-132.

Zusammenfassung

GEDENKBUCH DER LAIBACHER ADELSGESELLSCHAFT DES HL. DISMAS: HISTORISCHER KONTEXT DER ENTSTEHUNG UND POTENZIALE VORBILDER

Der Beitrag beschäftigt sich mit der Genese des Gedenkbuches der Laibacher Adelsgesellschaft des hl. Dismas (ARS, AS 1073, I/1r) im europäischen Kontext und versucht, dessen potenzielle Vorbilder zu finden. Die kulturhistorischen Umstände der Entstehung der Adelsgesellschaft des hl. Dismas und die Verbindungen ihrer Mitglieder mit italienischen Akademien zeigen, dass die Antwort in parallelen Projekten italienischer Intellektuellen- und Künstlervereinigungen zu suchen ist. Die Tatsache, dass Janez Gregor Dolničar, der erste Sekretär der Laibacher Adelsgesellschaft und Anreger ihres Gedenkbuches, zugleich Mitglied der Bologneser *Accademia dei Gelati* war, stellt ein starkes Argument für die These dar, dass das Gedenkbuch der Bologneser Akademiker *Memorie, Imprese, e Ritratti de' Signori Accademia Gelati de Bologna*, das 1672 in Bologna erschien, das wahrscheinlichste Vorbild ist. Ein Vergleich des Konzepts und der Anlage beider Gedenkbücher, der Struktur der Mitgliedereintragen mit Emblemen sowie eine Analyse der Embleme selbst bestätigen das. Ein zusätzliches Argument stellt eine Aufzeichnung in Dolničars Konzeptbuch dar, in dem dieser Überlegungen darüber anstellt, wie die Tätigkeit der Mitglieder der Adelsgesellschaft des hl. Dismas einer breiteren Öffentlichkeit präsentiert werden könnte. Da er sich bewusst war, dass das Gedenkbuch der Adelsgesellschaft in Form einer wertvollen illuminierten Handschrift nur einem engen Kreis von Eingeweihten zugänglich ist, schlug er vor, die Biographien der Mitglieder auch in gedruckter Form herauszugeben, wie dies von den Bologneser Akademikern ausgeführt wurde. In seiner Aufzeichnung führt er das Bologneser Gedenkbuch direkt an und zeigt damit, dass er das Buch gut kannte. Die Kenntnis des Bologneser Gedenkbuches ist auch angesichts der Tatsache verständlich, dass Dolničars berühmter Onkel Janez Ludvik Oohann Ludwig Schönleben seit 1670 Mitglied der *Accademia dei Gela'ti* war.

taff ji
S, n u l c

Sedežni red poročne večerje mladoporočencev barona in baronice Mayr, 11. april 1912.
Zasebni arhiv Elisabeth grofice J Jenckel-Donnersmarck, rojene baronice Mayr, . Avstrija
(foto Barbara Zabola, Z i L).